

Zahrádka, Jiří

Ke genezi Janáčkova smyčcového kvartetu "Listy důvěrné"

Musicologica Brunensia. 2012, vol. 47, iss. 2, pp. [95]-106

ISSN 1212-0391

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125893>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ ZAHRÁDKA (BRNO)

**KE GENEZI JANÁČKOVA SMYČCOVÉHO KVARTETU
„LISTY DŮVĚRNÉ“**

V pořadí druhý smyčcový kvartet, nebudeme-li počítat nedochovanou juvenilii z roku 1880, zkomponoval Janáček v roce 1928, tedy v roce svého úmrtí. Díky tomu se nad kompozicí vznáší stín pochybností, zda skladatel toto dílo přivedl do finálního znění sám a zda se po jeho smrti o podobu díla až příliš nepřičinili první interpreti. Není to jediná kompozice, která vzbuzuje tyto otázky. Další je opera *Z mrtvého domu*, kterou Janáček dokončil v květnu téhož roku, avšak nestačil již dokončit revizi části druhého jednání a celého posledního jednání. Navíc se neúčastnil prvního nastudování opery a neučinil tak poslední korekci, kterou byl zvyklý dělat právě během a bezprostředně po prvním nastudování svého díla. Naprosto nedokončeným dílem pak zůstala scénická hudba k Hauptmannově divadelní hře *Schluck und Jau*, která je pouhou skicou, a otázkou je, zda by ji skladatel vůbec dokončit chtěl. Druhý smyčcový kvartet *Listy důvěrné* je však jednou z posledních skladatelových dokončených prací (po něm pracoval již jen na opěře *Z mrtvého domu* a napsal *Sbor při kladení základního kamene Masarykovy univerzity*). Přesto je s jeho vznikem spojeno několik nejasností. Skladatel kvartet *Listy důvěrné* dokončil v autografu, dal jej opsat, účastnil se zkoušek na první provedení, ale toho se již nedočkal a nemohl připravit ani tiskové vydání. Stín pochybností tak nepadá ani tak na otázku značného rozdílu autografu a opisů, ale na úpravy v opisech provedené členy Moravského kvarteta, kteří se podíleli na přípravě tištěného vydání. Nelze tedy přesně určit, do jaké míry byly změny iniciovány či alespoň schváleny skladatelem a do jaké míry jsou licencí prvních interpretů respektive hráčů Moravského kvarteta, jelikož dnes již nemáme k dispozici některé důležité prameny, které by tyto otázky objasnily. Avšak vraťme se do počátku roku 1928.

První zmínku o novém díle nalezneme v Janáčkově dopisu Kamile Stösslové, inspirátorce mnohých skladatelových kompozic, z 29. ledna 1928 z Hukvald: „Začal jsem pracovat kvartet; dám mu jméno Milostné listy. Už mohu o nich i hudebně psát.“¹ O tři dny později píše Janáček opět Kamile: „Teď začal jsem psát

¹ Svatava Příbáňová (ed.): *Hádanka života. Dopisy Leoše Janáčka Kamile Stösslové*. Opus Musicum, Brno 1990, s. 292.

něco pěkného. To bude náš život v tom. Bude se to jmenovat „Milostné listy“. Myslím, že to bude rozkošně znět. Vždyť těch našich milých příhod bylo už dost! To budou ohníčky v mé duši a rozpálí ji do nejkrásnějších melodií. Považ jen! Prvé číslo jsem již udělal na Hukvaldech. Ten dojem, jak jsem Tě poprvé uviděl! Teď pracuji na druhém čísle; myslím, že se to rozbleskne na tom luhačovském horkém [text nečitelný – přeškrtnutý Kamilou Stösslovou]. Celek bude obzvláště držet zvláštní nástroj. Jmenuje se viola d'amour – viola lásky. Ach, těším se na to! V té práci budu já vždy jen s Tebou! Nikdo třetí vedle nás.“² Jak je patrné hned od počátku, Janáček se nechal inspirovat vzájemnou korespondencí s Kamilou, která je dochována téměř v 1000 položkách (ve skutečnosti byla korespondence ještě četnější, ale velká část dopisů od Kamily byla Janáčkem spálena, některé dopisy byly zničeny i Kamilou, stejně tak mohly některé zmizet během druhé světové války, kdy byl fond uložen v soukromé vile prof. Vladimíra Helferta). *Listy důvěrné* tvoří tedy jakýsi nonverbální protipól k této rozsáhlé korespondenci. To také naznačuje koncepcce celého díla, tedy jakýsi dialog mezi prvními houslemi a violou d'amour. Z dopisu je také zřejmé, že první věta kvartetu vznikla na Hukvaldech ve dnech 29. a 30. ledna 1928. To potvrzuje i datace na úvodním listu skic kvartetu, kde jsou udána data: „29. I. Hukvaldy – 19. II. 1928 Brno“.³ Jak naznačuje Janáčkův dopis Kamile psaný kolem 8. února 1928, pracoval již na třetí větě: „Píši třetí z „Milostných dopisů“. Aby byl hodně veselý a pak aby se rozplynul ve vidinu, která by se podobala Tvému obrazu, průsvitnému jako v mlze. V něm by mělo být tušení mateřství.“⁴ Druhá věta tedy musela vzniknout někdy po návratu do Brna a tímto dopisem, tedy mezi 1. a 8. únorem 1928. Dopis z 18. února (v noci) dokládá patrně dokončení třetí věty, která mohla být komponována mezi 8. a 18. únorem: „Dnes se mi zdařilo to číslo, „když se země chvěla“. To bude to nejlepší. Inu, bylo to úžasně krásné! A bylo to pravdivé. Na to mohou nasedat jen ty nejpěknější melodie. Ještě ať se mi zdaří to poslední číslo. To bude jako strach o tebe.“⁵ Je až neuvěřitelné, že o den později informuje dopisem Kamilu, že kvartet je hotový; znamenalo by to tedy, že Janáček napsal poslední větu za pouhý jeden den!: „Ví, že dodělal jsem ty svoje „Listy milostné“; ví, že už to jinak nejde. V tom posledním nevyzní to strachem o tu moji pěknou lasičku, ale o velkou touhu – a jak by splněním jejím. Jsem zvědav, jak to bude působit.“⁶ Objevuje se zde poprvé také pozměněný název *Listy milostné*, aby o den později Janáček Kamile sdělil název nový, již definitivní: *Listy důvěrné*.⁷ O revizi skladby 3. března 1928 jsme informováni zápisem v Janáčkově kalendáři⁸ a o následné revizi 8. března pak skladatelovým dopisem Kamile: „Pak jsem načisto

² Tamtéž, s. 294–295.

³ Skici jsou uloženy v Janáčkově archivu Moravského zemského muzea v Brně, sig. A33.809.

⁴ Příbáňová, s. 299.

⁵ Tamtéž, s. 304.

⁶ Tamtéž, s. 305.

⁷ Tamtéž, s. 306.

⁸ Kalendář je uložen v JA MZM, sig. Z 71.

dodělal ty naše ‚Listy důvěrné‘“.⁹ Ihned po této revizi Janáček nechal kvartet opsat kopistu Václava Sedláčka, který dokončil opis hlasů 13. 3. 1928,¹⁰ a Jaroslava Kulhánka, který opsal partituru.¹¹ Zda vznikl nějaký další opis partitury, to bohužel nevíme. Ačkoliv Kulhánkova partitura není datována, musela vzniknout přibližně ve stejné době, ještě před první zkouškou s Moravským kvartetem. Janáček oslovil brněnské kvarteto patrně s prosbou o nastudování a „vyzkoušení“ nového díla v březnu či počátkem dubna: „Někdy v březnu či počátkem dubna 1928 přišel Janáček za prof. Kudláčkem do jeho třídy, tehdy umístěné v bývalém klášteře v Orlí ulici a oznamoval, že má nový kvartet. A hned sedl ke klavíru a přehrával z partitury, z oněch známých lístečků, které si sám linkoval[...]“¹² Znamená to tedy, že kvartet přehrával z autografu, což mohlo být patrně ihned po revizi 8. března 1928, jelikož následně museli mít autograf k dispozici opisovači. Později by zase jistě přehrával z opisu. Ač dílo bylo zadáno Moravskému kvartetu, premiéru chtěl Janáček původně svěřit Českému kvartetu, stejně jako v případě prvního smyčcového kvartetu *Z podnětu Kreutzerovy sonáty*. To je zřejmé z Janáčkovy sdělení Kamile ze 13. dubna 1928: „A teď ten můj nový kvartet: ‚Důvěrné listy‘. Dnes mi řekl primista z Moravského kvarteta, že je to nádherné dílo. To je hlavní věc. Za týden mi to zahrají. Premiéra bude v Písku. A kdo ji povede? Když to bude ‚České kvarteto‘, jež má světové jméno a jež dílo roznese po celém světě, pak to přece není na potupu ševčíkovců a prof. Vymetala! Zařídíme to tak, aby prof. Vymetal České kvarteto sám pozval. Ševčíkovci, tj. žáci prof. Ševčíka, nemají dvou nástrojů, a to: violy d’amour a cello. Při studování nelze si tyto hráče odněkud vypůjčovat! Nastuduje se to v Praze, poprvé hrát se to bude v Písku.“¹³ Podobnou informaci čteme i v dopise z 15. dubna 1928: „Ještě teď domluvíme o těch Důvěrných listech. Prof. Vymetal myslí asi, že je to skladba pro celý orchestr, kterou by on studoval a řídil. To je mýlka. Je to můj druhý kvartet; dílo pro čtyři hráče (dvoje housle, viola d’amour a cello). Ti hráči si to sami nastudují. Takových sdružení čtyř je u nás několik. Nejlepší, se světovou pověstí, je tak zvané České kvarteto. Hrají nejlépe, jedou do celého světa. Též můj první kvartet uvedli do světa. V Písku takových čtyř hráčů není; víš, že si posledně museli vypůjčit cellistu z Plzně! Navíc se Plzeňák ke všemu opíjel. Proto jsem se zase obrátil s tou Tvou – mou skladbou na České kvarteto. S radostí je přijalo; začnou hned o prázdninách cvičit. Podmínku jsem dal, aby premiéra, tj. první sehrání, bylo v Písku. Není tedy nic namířeno proti prof. Vymetalovi!“¹⁴

⁹ Tamtéž, s. 317.

¹⁰ Datace je dochována u hlasu violy d’amour 12. 3. 1928 a violoncella 13. 3. 1928. Hlasy jsou uloženy v xerokopiích v JA MZM, sig. A 54.310, originál je neznámý.

¹¹ Xerokopie partitury je uložena v JA MZM, sig. A 24.278, originál je uložen v archivu Universal Edition ve Vídni.

¹² Jan Vratislavský: *Moravské kvarteto*. Knižnice Hudebních rozhledů, řada A, svazek 1, Panton, Praha 1961, s. 52.

¹³ Příbáňová, s. 342.

¹⁴ Tamtéž, s. 345.

Zda a kdy skladatel požádal České kvarteto o premiéru není známo, ale pro dílo si přijel primárius kvarteta Karel Hoffmann až na konci června,¹⁵ kdy již byly *Listy důvěrné* nastudovány Moravským kvartetem. Avizovaná zkouška s Moravským kvartetem se posouvala až k datu 18. května 1928, kdy byla přehrána první a třetí věta.¹⁶ Zřejmě na této zkoušce se již s violou d'amour nepočítalo. O důvodech, proč bylo upuštěno od tohoto skladatelova záměru, nás informuje primárius Moravského kvarteta František Kudláček. Jelikož jde o vzpomínku s více než třicetiletým odstupem, je nutné ji chápat spíše jako doplňující: „Janáček ke mně jednou přijde, večer asi v šest hodin, přinese partituru a říká: „Tak jsem napsal kvartet. Druhý.“ Ale neřek mi, pro jaký kvartet je to napsáno. Teprve až jsme se domluvili na zkouškách, najednou řekl: „Ten kvartet je napsaný pro violu d'amour!“ Tak jsem zůstal koukat. Co teď s tím. Všechno, co měla hrát viola, bylo napsáno pro violu d'amour.

A navíc – jak ji Janáček používal! Často ve vysokých polohách, technicky to bylo velice obtížné. Hned jsem viděl, že tady narazíme. A to jsem mu taky řekl. A on se na mě podíval a říká: „Jak to? Vždyť je to nástroj, tak co se na něj nedá hrát?“ A já na to: „Tak já vám ho ukážu. Já vám na něj zahrāju.“ A přišel jsem jednou sám za ním, vytáhl jsem violu d'amour a zahrál jsem mu. Hrál jsem nějaké sólo a povídám: „Tak takhle to vypadá, takový to má zvuk a teď si vedle toho představte cello a dvoje housle. A považte, co jste pro ten nástroj napsal.“ A ukazoval jsem mu ty technické problémy, ty hrozná věci, co tam byly pro violu napsány. A říká: „No, jak by se to mělo hrát?“ Janáček se bránil, ale s violou d'amour jsme vůbec zkoušet nezačali. Zkoušeli jsme pak od začátku s běžnou violou.“¹⁷

Ve vzpomínce je poněkud podivné tvrzení, že Kudláček osobně donesl violu d'amour k Janáčkově. Představa, že měl Kudláček tento výjimečný nástroj ihned k dispozici, budí nedůvěru. Navíc Janáček tento nástroj znal velice dobře, užití violy d'amour u něj není ničím výjimečným. Detailně se tímto problémem zabýval muzikolog John Tyrrell.¹⁸ Janáček nástroj použil poprvé v *Osudu*, později pak ještě ve *Výletu pana Broučka do XV. století*, *Káti Kabanové*, *Věci Makropulos*, *Dunaji*, *Sinfoniettě* a především ve druhém smyčcovém kvartetu *Listy důvěrné*. Tento zvláštní, starobylý smyčcový hudební nástroj se souznějícími strunami znal teoreticky ze studia Berliozovy instrumentace v roce 1879, prakticky pak patrně od Rudolfa Reissiga, svého kolegy na varhanické škole, dirigenta a sbormistra Besedy brněnské a virtuosa právě na violu d'amour. Není jasné, zda Janáček užíval tento nástroj spíše pro jeho zvláštní barvu, nebo spíše kvůli názvu, tedy jako jakýsi symbol. Nevyužíval však v žádném případě technických možností

¹⁵ Tamtéž s. 401.

¹⁶ Termín je zaznamenán v Janáčkově kalendáři uloženém v JA MZM, Z 71 a v dopise Leoše Janáčka Kamile Stösslové z 18. května 1928, Příbáňová s. 373.

¹⁷ Přepis záznamu z filmu režiséra Jaromila Jireše „*Leoš Janáček*“, Supraphon Praha 1984.

¹⁸ Tyrrell, John: *Janáček and the viola d'amore*. In: Tyrrell, John (ed.): *Leoš Janáček, Káti Kabanová*. Cambridge 1982, s. 154–161

nástroje, jako je akordická hra, ale užíval jej spíše jako běžnou violu. Víme ale, že Janáček violu d'amour předepisoval v orchestrální partituru především v citově vypjatých momentech skladby.

Další zkouška Moravského kvarteta se uskutečnila o týden později 25. května, kdy byla sehrána druhá a čtvrtá věta.¹⁹ Celé dílo mělo být dohromady přehráno v Janáčkově domečku 11. června 1928 za přítomnosti Emila Hertzky, ředitele nakladatelství Universal Edition ve Vídni.²⁰ Jelikož se Hertzka omluvil²¹ a nemáme žádný doklad o tomto provedení, lze předpokládat, že z něj nakonec sešlo. Přesto Universal Edition projevila o vydání kvartetu eminentní zájem.²² Celý kvartet uslyšel Janáček prokazatelně na zkoušce 27. června 1928.²³ S největší pravděpodobností byl tedy skladatel přítomen na třech zkouškách, což se diametrálně rozchází s Vratislavského tvrzením, které jistě pochází od členů Moravského kvarteta: „V četných zkouškách provedl [Janáček] ještě běžné opravy, měnil ještě harmonickou strukturu, propracovával ještě zvukovou i dynamickou stránku a některé části, hlavně violové, doslova neproveditelné (např. šestnáctinové figurace v závratné výši na konci kvartetu) přeložil zprvu do sekundu a posléze do primu. Na poslední zkoušce, než se umělci rozjeli na prázdniny, bylo dílo podrobeno poslední revizi tempové a všechny změny po mnohém a vysilujícím zkoušení byly Janáčkem označeny metronomicky, aby byla zaručena tempová jednotnost, vždyť právě tempo má pro Janáčka nesmírný význam. Je třeba ještě zdůraznit, že všechny opravy Listů důvěrných prováděl sám Janáček, ovšem po dohodě a vzájemné poradě s kvartetisty.[...] Po dvouměsíčním usilovném studiu, za Janáčkovy nejužší spolupráce, podařilo se Moravskému kvartetu realizovat Janáčkovu představu[...]“²⁴ Zde je na místě pochybnost editora díla, Miloše Štědrně, zda nejde z Vratislavského strany o přecenění spolupráce mezi kvartetem a Janáčkem, která byla ve skutečnosti omezena na pouhé tři společné zkoušky.²⁵

V průběhu nastudování se také změnilo Janáčkově rozhodnutí, aby byly *Listy důvěrné* v Písku poprvé předneseny Českým kvartetem. Informuje o tom již 18. května 1928 Aloise Kodla do Písku a navrhuje zbývající program pro podzimní premiérový večer: „Dnes jsem slyšel v prvé zkoušce svého druhého kvarteta I. a III. větu. Myslím, že to bude skladba pěkná a neobvyklá. Hraje to Moravské

¹⁹ Termín je zaznamenán v Janáčkově kalendáři uloženém v JA MZM, Z 71 a v dopise Leoše Janáčka Kamile Stösslové z 19. května 1928, Příbáňová s. 374.

²⁰ O termínu i návštěvě píše Leoš Janáček Kamile Stösslové 4. června 1928, Příbáňová s. 384, Emila Hertzku pak pozval dopisem 1. června 1928, kopie dopisu je uložena v JA MZM, sig. B 2101.

²¹ Dopis je uložen v JA MZM, sig. D 1657.

²² Viz poznámka 20.

²³ Termín je zaznamenán v Janáčkově kalendáři uloženém v JA MZM, Z 71 a v dopise Leoše Janáčka Kamile Stösslové z 27. května 1928, kde informuje o průběhu provedení, Příbáňová s. 399.

²⁴ Vratislavský, s. 52–55.

²⁵ Miloš Štědrňo: O vzniku díla. In: Leoš Janáček, Smyčcový kvartet č. 2. Souborné kritické vydání řada E, svazek 4, Editio Bärenreiter Praha, 2008, s.IX.

kvartetto a bude to hrát výtečně. Prvé a druhé kvartetto a mezi tím houslová sonáta, a cellová pohádka – byl [!] to pěkný program. Prof. Vymetal ať se tedy přičiní; ať pozve k tomu Mor. kvartetto (primárius prof. Kudláček z konservatoře). Na podzim by to tedy mohlo být.[...] Mor. kvartetto má velký zájem na tom hrát v Písku, hrát, aby bylo slyšeno prof. Ševčíkem!“²⁶ Na to, poněkud opožděně 10. června Kodl Janáčkově odpovídá: „Návrh Váš k II. dni Janáčkovu v Písku se v celém rozsahu přijímá s podmínkou, že Moravské kvarteto nebude žádati přemrštěný na Písek honorář. Dále jest důležité, zda některý ze členů M.k. by na piáně doprovázel či známý Vám ing. Sychrovský z Písku. Reklamu i v zahraničních novinách slibuje obstarati prof. Vymetal; má prý mezi referenty jich známé. Program vysílal by se též rádiem do celého světa. To čubrníte, že? Filharmonický spolek by v září neb v říjnu Vaším II. večerem zahájil zimní období.“²⁷ Janáček ihned po vyslechnutí celého kvartetu požádal 27. června 1928 Aloise Kodla o možnou změnu podzimního koncertu: „Nerad bych, aby já sám vyplnil svými pracemi celý večer. Je to otírání, které se neodpouští. Jak přijdete na výlohy? Zpestřete program hrou mladičkého Firkušného. Po Dvořákově kvartetu mohl by mít své číslo; pak by sehráli s p. Kudláčkem mou sonátu houslovou a na konec by přišlo mé II: kvarteto.“²⁸ Ačkoliv si Janáček přál, aby byl kvartet poprvé proveden v Písku, dle dopisu Kamile Stösslové z 25. května 1928 jej prosili členové Moravského kvarteta, nadšení Janáčkovým dílem, zda by kvartet mohli jako první hrát na Výstavě soudobé kultury v Brně, s čímž Janáček souhlasil. Po vyslechnutí celého díla dne 27. června a zanesení posledních korektur nechal Janáček opsat partituru opět Jaroslavem Kulhánkem, který opis dokončil 13. července 1928.²⁹

Pro kvartet si také přispěchalo České kvarteto, když 29. června 1928 navštívil Janáčka primárius Karel Hoffmann, který sdělil, že dílo uvedou na koncertě v Holandsku.³⁰ Zda si z Brna odvezl opis partitury či hlasy a zda již s provedenými změnami provedenými během zkoušek s Moravským kvartetem, bohužel nevíme, ale lze předpokládat, že neopravený materiál by Janáček z ruky nedal. Mohl Hoffmannovi dát k dispozici nám dnes zcela neznámý patrně Sedláčkův opis partitury, ale je také možné uvažovat o tom, že si Hoffmann v Brně dílo prohlédl a Janáček mu následně nechal zaslat nový Kulhánkův opis.

Premiéry ani vydání díla se však již Janáček nedočkal. Zemřel nečekaně 12. srpna 1928. První uvedení díla se uskutečnilo v Brně 7. září 1928 v hlaholně Besedního domu pro odborníky a referenty, v podání Moravského kvarteta. Veřejnosti pak bylo dílo představeno, tak jak bylo dohodnuto ještě za skladatelova života, v divadle na výstavišti v rámci Výstavy soudobé kultury v Československu

²⁶ Dopis je uložen v JA MZM, sig. A 7353.

²⁷ Dopis je uložen v JA MZM, sig. A 824.

²⁸ Dopis je uložen v JA MZM, sig. B 2213.

²⁹ Opis partitury je dnes bohužel neznámý, ale popsal ho v kritické zprávě Otakar Šourek v rámci vydání partitury u Hudební Matice Umělecké besedy v roce 1949.

³⁰ Přibáňová, s. 401.

11. září 1928 spolu s *Fantasií* Viléma Petrželky a *II. kvartetem* Jaroslava Kvapila. Koncert byl pochopitelně v centru zájmu a byl vysílán rozhlasem. Další provedení se konalo 25. září, kdy dílo předneslo opět Moravské kvarteto v rámci Janáčkovy tryzny na brněnské konzervatoři. V Písku byly pak *Listy důvěrné* provedeny ve stejném nastudování 1. října 1928 spolu s díly Suka a Nováka. První doložené zahraniční provedení se uskutečnilo ve Vídni 17. listopadu 1928 v rámci večera pořádaného Slovanskou besedou, kde kvartet vyslechl mimo jiné Alban Berg.³¹ Dalším tělesem, které *Listy důvěrné* nastudovalo, bylo České kvarteto, které je zahrálo na prvním koncertu řádného cyklu Spolku pro moderní hudbu v Praze dne 26. října 1928, v zahraničí je pak provedlo ve Frankfurtu 21. března 1930.

Premiéra skladby se tedy uskutečnila krátce po skladatelově úmrtí, ale čtenějšímu nastudování musí předcházet vydání díla. A zde došlo k desetiletému prodlení. Universal Edition ve Vídni se k vydání nehlásila, stejně jako Hudební matice Umělecké besedy. Důvodem mohlo být úmrtí ředitele Universal Edition a velkého propagátora díla Leoše Janáčka Emila Hertzky, světová ekonomická recese na počátku 30tých let, ale i fakt jakéhosi společenského faux paux. *Listy důvěrné* jsou do značné míry jakýmsi milostným deníkem psaným ženatým mužem pro téměř o čtyřicet let mladší vdanou ženu. Jejich vztah byl veřejným tajemstvím, které po skladatelově smrti neupadlo v zapomnění, neboť Janáček několik dnů před svým skonem připsal Kamile Stösslové v závěti značné jmění ve formě úroků a tantiém. Jednou ze skladeb připsaných Kamile byly právě *Listy důvěrné*, v tištěném vydání měly být Kamile také dedikovány. Díky žalobě na neplatnost závěti podané vdovou Zdeňkou Janáčkovou a dalšími dědici byl případ velmi sledovaný. Snad proto si velcí propagátoři Janáčkova díla, jako prof. Vladimír Helfert, udržovali od *Listů důvěrných* určitý odstup. Avšak po smrti Zdenky Janáčkové 17. února 1938 se okamžitě začalo s přípravou tisku. Vydání připravil redaktor Hudební matice Umělecké besedy Otakar Nebuška, který vycházel ze znění, které provozovalo Moravské kvarteto.

První doklad jednání o vydání skladby je datován v den úmrtí vdovy Zdeňky Janáčkové, kdy prof. Helfert zasílá Nebuškovi telegram s textem: „Kvartet pošlu zítra.“³² Z logiky následujících dopisů usuzujeme, že šlo patrně o zprávu, že pošle žádost o vypůjčení partitury do Universal Edition ve Vídni. Další doklad je z 27. února 1938, kdy Ostrčil prosí Helferta o zaslání partitury, žádá jej o vypracování předmluvy a dále sděluje: „S Kudláčkem jsem po Rusalce prošel celý kvartet, takže snad už nebude mnoho sporných míst. I sám Kudláček učinil nová odhalení: na př. shledal, že Janáčkův takt CC je vlastně 4/2. Na některé věci jsem zase přišel já pouhým podíváním a Kudláček prohlásil, že je dobře, že redakci dělá někdo jiný než kvarteto, poněvadž některé věci hrají, aniž je to vše přesně zapsáno, nač snáze přijde člověk třetí. Bylo by dobře, kdyby po mojí redakci

³¹ Vratislavský, s. 56.

³² Dopis s datem 27. února 1938 je uložen v Helfertově archivu MZM, sig. B 1229.

rukopisu mohli Moravští kvartet zahrát pro poslední revizi.[...]Jen tady mít partituru z Universálky! Nebo snad činí překážky??!!??³³

O vídeňskou partituru Nebuška žádá Helferta i v dopise z 25. března 1938.³⁴ Jak vysvítá z dopisu, redaktor Otakar Nebuška měl v tuto chvíli k dispozici patrně pouze provozovací hlasy Moravského kvarteta (první Sedláčkův opis, z něhož se hrálo na zkouškách s Janáčkem). Vladimír Helfert však opis z Universální edice patrně nezískal, jak je zřejmé z toho, že v jeho korespondenci není žádný dopis z Universal Edition a navíc 29. března 1938 píše Nebuškovi: „[...] předně o partituře kvartetu. Dal jsem to hned tehdy znova urgovat, ale stále nic nepřichází! Patrně se tam dějí v U.E. změny, které jsou ve spojení s tím ánslusem. Myslím tedy, že nezbude nic jiného, nežli připravovat edici podle Kudláčkových partů. Přejde-li zatím partitura, bude se moci provést v korektuře podle ní revize.“³⁵ Po redakci Nebuška ještě požádal členy Moravského kvarteta o revizi, v které mohlo vzniknout mnoho drobných změn, jak je patrné z dopisu redaktora Nebušky prof. Helfertovi z 28. června 1928: „Moravské kvarteto nyní řeší dotazy, záhady a rozpory, které jsem jim tam vepsal a bylo jich nesmírně mnoho. Kudláček mne ujistil, že počátkem července dostanu vše vyřešeno. Kéž jen opravdu a definitivně, neboť právě malá nedopatření mohu tíže sám rozhodnout než zřejmá velká. Ke kvartetu je potřeba kratičkého úvodu. Prosím oň!“³⁶ Počátkem září byl kvartet opisován a to v případě hlasů patrně z fotokopií materiálu Moravského kvarteta a druhého Kulhánkova opisu partitury, jak o tom informuje Otakar Šourek.³⁷ Kdy Nebuška získal tento opis partitury není jasné. Za úvahu stojí, že partituru mohl získat od Českého kvarteta, které ukončilo svou činnost již v roce 1933. O problémech při pořizování opisu jsme informováni v nedatovaném dopise opisovače Josefa Procházky, který pořizoval opis hlasů z partů (patrně fotokopií) Moravského kvarteta, přičemž si stěžuje na jejich naprostou nečitelnost a krátkost termínu.³⁸ Na to reaguje Nebuška dopisem ze 14. září 1938: „Napsal jste za měsíc tři hlasy (prim, sekund, violu). To je honění? Kdyby jste se řádně držel psaných hlasů, viděl byste, že je v nich vše. Ale Vy kolísáte mezi partiturou, která má být jen pomůcka, a psaným hlasem a držíte se raději partitury, ač je méně úplná, protože se v ní neopakují u žádného hlasu údaje všem společné. Nejsou v ní citace a odkazy k nástrojům a rytmům.“³⁹ Z toho je zřejmé, že partitura zatím nebyla tak upravena, jak o tom informuje Otakar Šourek.⁴⁰

33 Dopis je uložen tamtéž, sig. B 586.

34 Dopis je uložen tamtéž, sig. A 1357.

35 Dopis je uložen tamtéž, sig. B 1230.

36 Dopis je uložen tamtéž, sig. C 128.

37 Otakar Šourek. Předmluva k II. revidovanému vydání. Hudební matice Umělecké besedy, Praha 1949.

38 Dopis je uložen v Helfertově archivu Moravského zemského muzea v Brně, sig. B 1243.

39 Dopis je uložen tamtéž, sig. B 1244.

40 Viz pozn. 37.

Vrcholící práce byly pochopitelně ztíženy všeobecnou brannou mobilizací 23. září 1938, což se projevilo i nemožností získat od členů Moravského kvarteta jejich party pro závěrečnou korekturu, což je doloženo v korespondenci Františka Kudláčka Otakaru Nebuškovi ze 4. a 6. října 1938: „Sháním jak mohu a doufám, že zítra to je ve středu 5. t.m. kvartet odešlu. Violista i čelista jsou na vojně, rodiny jejich jsou někde na venkově a proto to tak trvá než noty seženu.“ „Janáčka jsem odeslal, ale bohužel jen 3 party. Čelista je na vojně a rodina odcestovala na venkov, takže dům je opuštěný. Jak se vrátí, ihned čelový part zašlu.“⁴¹ Zbývá pouze dodat, že kapesní partitura i hlasy vyšly ještě téhož roku, avšak bez Helfertovy předmluvy (byl velmi zaneprázdněn janáčkovským festivalem i přípravou Janáčkovy monografie).

Základní otázkou tedy zůstává, jak velké byly změny provedené Moravským kvartetem mimo spolupráci s Janáčkem a jaké je tedy znění poslední skladatelovy ruky. Pochybnosti vznikají již díky značnému rozdílu mezi autografem, následným opisem hlasů pořízeným Václavem Sedláčkem a prvním opisem partitury Jaroslava Kulhánka a především díky četným změnám v obou těchto opisech provedeným členy Moravského kvarteta. Pokusme se tedy některé otázky zodpovědět. Především je naprosto běžné, že se Janáčkův rukopis podstatně liší od opisu. Je to dáno Janáčkovým způsobem práce, kdy se skladatel velmi aktivně podílel na opisech svých děl, přičemž mnohé změny zaznamenával opisovač přímo z podnětu skladatele. Opis jako takový bývá mnohdy Janáčkem opraven a to během nastudování, či během příprav k tisku. V tomto případě se nám zachovaly prameny (opisy), ve kterých je skladatelův rukopis sporný a i tak dost sporadický. Janáček si však mohl opravy, které prováděl v součinnosti se členy Moravského kvarteta, zaznamenávat na společných zkouškách 18. a 25. května a 27. června 1928 do dnes neznámého druhého opisu partitury patrně pořízeného Václavem Sedláčkem (Janáček si většinou nechával vypracovat dva opisy). Tento opis mohl skladatel zapůjčit primáriovi Českého kvarteta Karlu Hoffmannovi, který si pro dílo přijel do Brna 28. června 1928 a kvůli úmrtí skladatele zůstal tento opis Českému kvartetu. Je však také možné, že takový opis vůbec neexistoval a že Českému kvartetu byl později zaslán druhý Kulhánkův opis, který byl proveden patrně z Kulhánkova prvního opisu s již zaznamenanými změnami z průběhu zkoušek s Moravským kvartetem. Patrně z některého z Kulhánkových opisů později prováděl Václav Kaprál rozbor díla, uveřejněný v Hudebních rozhledech.⁴² Otázkou je, jak významné změny mohly během pouhých tří zkoušek vzniknout? Především kvartetisté zaměnili po dohodě s Janáčkem violu d'amour za dnešní violu kvintového ladění. Avšak Janáček i nadále uvažuje o viole d'amour, jak je patrné z posledního rozhovoru, který s ním provedl Adolf Veselý: „Co tvoříte nového, Mistře?“ „Tož především jedno nové kvarteto. ‚Chvilé důvěrnosti‘. Rozumí se

⁴¹ Korespondenční listky jsou uloženy v Helfertově archivu Moravského zemského muzea v Brně, sig. B 1241, 1242.

⁴² Václav Kaprál: Janáčkův 2. smyčcový kvartet. Hudební rozhledy, leták č. 4–8, Brno 24. 11. 1928, s. 18–22.

zase jen z mého života. Viola d'amour dává tam rozhodné slovo. Cvičí ji už Kudláčkovo Moravské kvarteto. Bude to dobré.⁴³

Podobné sdělení můžeme číst i v novinové zprávě z 5. srpna 1928: „Mistr Janáček sdělil našemu zpravodajovi, že napsal nový velký kvartet na themata z vlastního života pod názvem „Chvilé důvěrnosti“. V kvartetu dává tentokrát význačná sola viole d'amour.“⁴⁴ Je tedy zřejmé, že o jednoznačném odstoupení od violy d'amour se píše až po Janáčkově smrti, například v Lidových novinách 8. září 1928: „Veliké části myšlenkového pásma své skladby svěřil původně viole d'amour, ale pochybnosti, jež vyslovovali členové Moravského kvarteta, které mělo dílo poprvé provést, více pak ještě poznání nevýhodnosti violy d'amour ve kvartetním souboru, přivedly Janáčka k tomu, že upustil od původního úmyslu a pronikavě přepracoval své dílo pro ustálený kvartetní soubor.“⁴⁵ Tedy otázku, zda Janáček učinil rozhodnutí nahradit v kvartetu definitivně violu d'amour violou dnešní nemůžeme jednoznačně zodpovědět, i když v Kulhánkově druhém opisu již patrně nefigurovala. To také platí v případě dalších úprav. Díky rozboru Václava Kaprála uveřejněném krátce po skladatelově smrti víme⁴⁶, že tempové změny provedené v partech i partitūře jsou v něm již zohledněny. Je tedy pravděpodobné, že vznikly skutečně během zkoušek v květnu a červnu 1928. O dalších změnách jsme již informováni zprostředkovaně a to díky popisu dnes ztraceného druhého Kulhánkova opisu partitury dokončeného 13. července 1928.⁴⁷ Tato partitura se skutečně jeví jako nejdůležitější doklad autorizovaného znění. Prameny uložené ve Vídni, tedy první Kulhánkův opis partitury a Sedláčkův opis hlasů, nemají takovou relevanci. Partitura obsahuje mnoho vrstev záznamů a není tak možné určit, co pochází z konce června 1928 a co vzniklo až po Janáčkově smrti (na titulním listu je rukou opisovače navíc zaznamenáno „Upravilo Moravské kvarteto“).

První tištěné vydání skladby tedy zohlednilo změny, které vznikly v součinnosti se skladatelem, dále během letitého interpretování díla (Moravské kvarteto vystoupilo s *Listy důvěrnými* do doby tiskového vydání v roce 1938 celkem 26krát) či redakčními úpravami Otakara Nebušky. Za verzi skladatelovy poslední ruky lze patrně považovat znění zaznamenané v druhém Kulhánkově opisu partitury z 13. července 1928, bez případných zásahů cizí rukou, avšak tento opis uložený dříve v archivu Hudební matice Umělecké besedy je dnes nezvěstný. Jeho podobu však můžeme alespoň zprostředkovaně vysledovat z vydavatelských poznámek Otakara Šourka v druhém vydání díla z roku 1949. Dalším takovým

43 Adolf Veselý: *Poslední rozhovor s Leošem Janáčkem*. Hudební rozhledy, leták č. 4–8, Brno 24. 11. 1928, s. 29.

44 Anonymus, *Národní politika* 5. 8. 1928.

45 Šifra „k“ (Gracian Černušák): *Janáčkův 2. smyčcový kvartet*. In: *Lidové noviny*, roč. 36, č. 456, s. 9.

46 Viz pzn. 31.

47 Viz pozn. 29.

materiálem, určujícím autorizovanou verzi díla, by mohly být party, z nichž hrálo České kvarteto, ale i ty jsou dnes nezvěstné.

Miloš Štědroň v předmluvě kritického vydání charakterizuje tuto vrcholnou skladbu kvartetní literatury 20. století takto: „Je ještě z řádu avantgardy 20. let XX. století a současně dovršuje principy janáčkovské modality, montáže a tektoniky a ohlašuje již tolik z témbrové kompozice a z nové jednoduchosti.“⁴⁸

Literatura:

- Kaprál, Václav: *Janáčkův 2. smyčcový kvartet*. Hudební rozhledy, leták č. 4–8, Brno 24. 11. 1928, s. 18–22.
- Příbáňová, Svatava (ed.): *Hádanka života*. Dopisy Leoše Janáčka Kamile Stösslové. Opus Musicum, Brno 1990.
- Simeone, Nigel, Tyrrell, John, Němcová, Alena: *Janáček's works*. Clarendon Press, Oxford 1997.
- Štědroň, Miloš: *O vzniku díla*. In: Leoš Janáček, Smyčcový kvartet č. 2. Souborné kritické vydání řada E, svazek 4, Editio Bärenreiter Praha, 2008, s. IX–XI.
- Tyrrell, John: *Janáček and the viola d'amore*. In: Tyrrell, John (ed.): Leoš Janáček, *Káťa Kabanová*. Cambridge 1982, s. 154–161.
- Tyrrell, John: *Janáček, Years of a Life. Volume II (1914–1928). The Lonely Blackbird*. Faber and Faber, London, 2007.
- Vratislavský, Jan: *Moravské kvarteto*. Knižnice Hudebních rozhledů, řada A, svazek 1, Panton, Praha 1961.

SUMMARY ON THE GENESIS OF JANÁČEK'S STRING QUARTET „INTIMATE LETTERS“

Although Leoš Janáček managed to complete the second string quartet *Listy důvěrné*, there still remain several ambiguities concerning the origin of the quartet. The composer wrote the quartet as an autograph, had it be copied and attended rehearsals for the first performance, which he did not live to see and was not given a chance to make a print release. A shadow of a doubt does not thus concern the question of a considerable difference between the autograph and copies but copy adaptations made by the members of the Moravian Quartet who participated in print release preparations.

Leoš Janáček composed the quartet between 29th January and 19th February 1928 and revised the composition on 3rd March and 8th March 1928. Immediately after the revision the quartet was copied by copyists Václav Sedláček who finished copying voices on 13th March 1928 and Jaroslav Kulhánek who copied a score. Unfortunately, it is not known whether any other score copy was made. The rehearsal with the Moravian Quartet took place on 18th May 1928 when the first and third phrases were performed. Already at this rehearsal *viola d'amour* was not embodied. The next rehearsal was scheduled a week later, on 25th May, when the second and fourth phrases were performed. The whole composition was to be performed on 11th June 1928 in Leoš Janáček Memorial in the presence of Emil Hertzka, the director of the publishing house Universal Edition. Since Mr. Hertzka sent his apologies for not coming and there exists no evidence of this performance, it was

⁴⁸ Miloš Štědroň: *O vzniku díla*. In: Leoš Janáček Smyčcový kvartet č. 2. Souborné kritické vydání řada E, svazek 4, Editio Bärenreiter Praha, 2008, s. XI.

supposedly cancelled. Leoš Janáček witnessed the performance of the whole quartet on 27th June 1928 at a rehearsal. After this rehearsal and after the last corrections had been implemented the score was copied again by Jaroslav Kulhánek and completed on 13th July 1928. Also the Czech Quartet was in a hurry to obtain the quartet as Karel Hoffmann, a primarius, paid Janáček a visit on 29th June 1928.

Leoš Janáček lived to see neither the first performance nor the publication. He died unexpectedly on 12th August 1928. The composition was first performed by the Moravian Quartet for experts and reporters on 7th September 1928 in Brno in a hlaholna hall of the Besední dům. Not until 1938 was the score released in print by the Universal Edition and adapted by the Moravian Quartet.

The important question is what the extent of changes made by the Moravian Quartet outside the co-operation with Leoš Janáček was and what the composer's last version is. Doubts already arise due to a considerable difference among the autograph, the subsequent voice copy made by Václav Sedláček and first score copy by Jaroslav Kulhánek and mainly due to numerous variations in both these copies made by the Moravian Quartet members. Let's try to answer some of the questions. Above all it is quite usual that Janáček's manuscript differs substantially from its copy. The reason is Leoš Janáček's way of working – the composer took an active part in his composition copies and the copyist noted down various changes directly from the composer's input. The copy itself is adapted by Leoš Janáček during the production or print preparations. In this particular case sources (copies) were preserved in which the composer's handwriting is disputable and also extremely sporadic. Leoš Janáček could however write down the corrections coordinated with the Moravian Quartet members during the collective rehearsals on 18th and 25th May and 27th June 1928 into a nowadays unknown second copy of the score presumably made by Václav Sedláček (mostly Leoš Janáček had two copies made). Leoš Janáček might have lent this copy to primarius Karel Hoffmann who came to collect it in Brno on 28th June 1928 and due to Janáček's death the copy stayed in the possession of the Czech Quartet. However, it is also possible that such a copy has never existed and the Czech Quartet was later sent Kulhánek's second copy made presumably from his first copy with implemented adaptations from the rehearsals with the Moravian Quartet. On one of these copies Václav Kaprál's later analysis published in the periodical *Hudební rozhledy* was likely based. It is still to be answered how significant the changes made during mere three rehearsals could be. Most importantly the Quartet members replaced, after an agreement with Leoš Janáček, *viola d'amour* with present-day *quinte viola*. Nevertheless, we cannot unambiguously determine whether the composer wished for the final replacement. The same is valid for other adaptations. Thanks to Václav Kaprál's analysis published shortly after Janáček's death it is known that tempo changes in parts and the score were already included. They probably originated at the rehearsals in May and June in 1928. Other variations are recorded only implicitly via a description of missing Kulhánek's second score copy completed on 13th July 1928. This score truly appears as the most relevant proof of an authorized version.

The first printed release of the composition thus reflected the changes made in co-operation with the composer, during many years of the work's interpretation (before *Listy důvěrné* was published in print in 1938 the Moravian Quartet had performed it 26 times all in) or by Otakar Nebuška's editorial revisions. The composer's last version is supposedly written down in Kulhánek's second score copy from 13th July 1928, without anyone else's eventual changes. However, this copy previously stored in the archive of the publishing house *Hudební matice* of the *Umělecká beseda* is missing nowadays. Its form might be implicitly reconstructed from Otakar Šourek's editorial notes found in the second release of the work in 1949. Another such source indicating an authorized version could be the material used by the Czech Quartet. However, this work is presently also missing.